

מוסדות
**דרכי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי **אשר וייס שליט"א**

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

ואשר יחיה לך את אחיך תשטט ידיך

הלכה

בדיני שמטת כספים

פרשת כי תבוא תשפ"ב

שנה כ"ד – קובץ מ' [תת"כ]

יו"ל ע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י

מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של

מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109

ירושלים

המען למכתבים:

ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת כי תבוא

בדיני שמיטת כספים

כבוד תלמידי אהובי יקיר לבבי
הגאון המצויין דיין מובהק
ומורה הוראה בבית דין דידן
רבי עובדיה יוסף טולידנו שליט"א
מח"ס חשובים ויקרים

הן נתתי שמחה בלבי בראותי את הקונטרס החשוב שערך בהלכות שמיטת כספים ופרוזבול. דבריו בהירים וברורים הלכה למעשה בטוב טעם ודעת זקנים. כה יתן ה' וכה יוסיף עוז ותעצומות נפש להגדיל תורה ולהאדירה.

הנני במענה קצר על השאלות שכת"ר ביקש בהם את חו"ד.

א

יתרת עו"ש שבחשבון בנק אם שביעית משמטתו

במה ששאל במי שהופקדו כספים בחשבון העו"ש שלו לאחר שכתב הפרוזבול האם שביעית משמטתו. ויש מן הרבנים שאמרו משום כך שיש להקפיד לכתוב את הפרוזבול לאחר סגירת הבנקים.

הן ידעתי שרבים מגדולי הזמן נקטו דכסף שמופקד בחשבון בנק הוי כהלוואה, שהרי אין הכסף מונח בקופסה באוצרות של הבנק, אלא הבנק משקיע כספים אלה, ויש מקומות שהבנקים משלמים רבית גם על יתרה שבחשבון עובר ושב.

ואומר אני דגם אם יהבינא ליה בטעניה אכתי יש מקום לדון דאין השביעית משמטתו, לפי דברי הנתיבות (סימן שד"מ סק"א) דכל שהלוה ייחד כספים לפרעון המלוה הו"ל כפרעון אף אם כספים אלה עדיין לא הגיעו ליד המלוה דאין צריך קנין בפרעון ונחשב כאילו החוב כבר נפרע.

בדיני שמיטת כספים

ולדבריו יש לומר דכל חשבון בנק הו"ל כאילו הלוה ייחד כסף לפרעון החוב כיון שבעל החשבון יכול בכל עת ובכל שעה למשוך את כספיו כרצונו, ואין השביעית משמטתו.

והנה סברת הנתיבות דכיון שפרעון אי"צ קנין כל שהלוה ייחד כסף לפרעון הו"ל כאילו נפרע החוב. אך באמת סברא רחוקה היא זו, דמ"מ פרעון אין כאן וקנין אין כאן, ואף שבאמת נכון שהפורע חוב אין צריך קנין, אין זה אלא כשיש פרעון גמור והכסף הגיע לידי המלוה, אך כל עוד הכסף ביד הלוה גם פרעון אין כאן. אך מ"מ אפשר דלגבי שמיטת כספים הו"ל כאילו נפרע ואין השביעית משמטתו.

אמנם לפי"ז יתחדש דאכן אם הלוה ייחד כסף לפרעון החוב מדעת המלוה אף שטרם פרע אין השביעית משמטתו, והדברים מחודשים.

אך לענ"ד פשוט וברור דאין הפקדה בחשבון עו"ש נחשב הלוואה כלל, אלא כספים אלה ככסף בעין המה וכאילו פקדון הם ביד הבנק. דכיון שביד המפקיד למשוך כסף זה בכל עת ולא מחוסר גוביינא, כאילו אכן כספים אלה מונחים בקופסא והרי הן ככל פקדון.

וגם בהתייחסות בני האדם והמערכת הפיננסית מדובר בפקדון ולא בהלוואה ובעל החשבון מפקיד כסף בחשבון ואינו מלוה כסף לבנק.

וההבדל היסודי בין מלוה לפקדון הוא מה שאמרו חז"ל מלוה להוצאה ניתנה ואין הכסף מזומן ללוה, משא"כ בהפקדה בבנק שבכל רגע בידו למשוך את כספיו.

ואף אין זה דומה למי שהפקיד אצל חבירו מעות מותרות שמותר לנפקד להשתמש בהם ולפיכך חייב באונסים, והוי כמלוה (שו"ע חו"מ סימן רצ"ב ס"ז), דהתם משהותר לו להשתמש בהן והוציאן שוב אינם בעין, משא"כ בחשבון בנק שבכל שעה כספיו מוכנים ומזומנים לפניו.

וידעתי שאין כאן כסף בעין וידעתי שאין חשבון בנק תיבת גמא שבתוכו ערימת מטבעות, אך פשוט בעיני דאין בזה נפ"מ כלל, דבזמנינו כח הוא כפועל ומספרים אלה הנזקפות לזכותו ככסף בעין המה כיון שבידו להופכן לכסף בכל עת שירצה.

בדיני שמיטת כספים

ומשו"כ נראה ברור לענ"ד דכסף שיש לאדם ביתרת עו"ש אין השביעית משמטתו כלל.

אמנם יודע אני שיש מחברי החולקים עלי, אך לגבי ני"ד נראה דאף אם לא נפליג לומר דהוי כממון בעין ממש. מ"מ נראה דאין השביעית משמטת דעדיף מפסק בי"ד דהוי כגבוי ואין השביעית משמטתו כמבואר בשו"ע (סימן ס"ז סעיף ח'), ועדיף אף ממלוה שיש עליה משכון דאין השביעית משמטתו (שם סי"ב), דכסף שיש בחשבון בנק הוי כגבוי ממש וכמונח בכיסו, ולא מחוסר גובינא.

וידעתי מש"כ הגרש"ק בחכמת שלמה (חו"מ שם) דכל עיקר ההלכה דפסק בי"ד הוי כגבוי אינו אלא מתקנת פרוזבול, דבריו תמוהים מאוד, ואכמ"ל.

וכל זה ברור ופשוט לענ"ד.

ב

אם אזלינן בתר הזמן דארץ ישראל או דחו"ל

ובמה ששאל לדעתי בשמיטת כספים בחו"ל, במדינות המערב המתאחרים ליכנס לראש השנה אחרי התקדש החג בארץ ישראל, האם צריכים הם להקדים ולכתוב את הפרוזבול לפני קץ שבע שנים בארץ ישראל או שמא אין הדבר תלוי אלא במקומו וזמנו ולא בארץ ישראל תליא מילתא.

והבאת את מש"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רצ"א) דאפשר דבארץ ישראל תליא מילתא כיון ששמיטת כספים תלוי בשמיטת קרקע שנוהגת רק בארץ ישראל, ובחזון עובדיה על שביעית (עמוד פ') כתב שראוי לחוש לכך לכתחלה.

אך בעיני סברא זו תמוהה ומהי"ת לחדש דאזלינן בתר הזמן בארץ ישראל, ולכאורה נראה פשוט דאם המלוה והלוה יושבים בחו"ל השביעית משמטת לפי הזמן במקום מושבם, ואין כל משמעות במה ששמיטת כספים אינה נוהגת אלא בזמן ששמיטת קרקע נוהגת.

בדיני שמיטת כספים

אמנם מה שיש להסתפק בזה, כאשר המלוה דר באר"י והלוה בחו"ל או לחלופין כאשר הלוה באר"י והמלוה בחו"ל האם אזלינן בתר מלוה או בתר לווה. ובמנחת שלמה (ח"א סימן מ"ז אות ב') כבר נסתפק בזה.

ולכאורה מסתבר דכיון דמצוה זו על המלוה רמיא ולא על הלוה, דבין מ"ע ובין הל"ת למלוה ניתנו בדידיה תליא מילתא. ואף שפשוט הדבר דכשם שלמלוה אסור לו לנגוש, כך הלוה פטור מלשלם, וכל עיקר שמיטת כספים לטובת הלוה היא, מ"מ עיקרא דמילתא במלוה תליא ומצוה זו עליה דידיה רמיא.

וביותר נראה כן לפי שיטתי דאין שמיטת כספים אפקעתא דמלכא, אלא מצוה על המלוה וחובת גברא לעזוב את חובותיו וכמבואר במנחת אשר שביעית (סימן י"ט), ודאי מסתבר דאין הדבר תלוי אלא במקום מושבו של המלוה.

והנה במכות (ג' ע"ב) אמר רב יהודה שיכול אדם להתנות ע"מ שלא תשמטני שביעית, ומבואר שם דלמ"ד מתנה ע"מ שכתוב בתורה תנאו קיים יכול להתנות גם בנוסח זו, ולמ"ד אין תנאו קיים מועיל רק אם מתנה ע"מ שלא תשמטני אתה בשביעית. ולכאורה לדברינו שמצות השמיטה היא על המלוה בלבד רק הוא יכול להתנות על מה שציוותה התורה את המלוה, והנה ברש"י שם כתב: "אם אמר לו לווה הלוני על מנת שלא תשמטני אתה בשביעית תנאי הוא וכו'". ואמנם המהרש"א גרס בדברי רש"י אמר לו המלוה על מנת, אך באחרונים נראה שעיקר הגירסא היא שהלוה מתנה כן. (עי"ש בהגהות יעב"ץ ובערוך לנר שכתבו שכונת רש"י לחדש שאין נפ"מ אם הלוה מתנה או המלוה, וכך הביא הב"י גירסא זו ברש"י). ולכאורה לדרכנו קשה איך יכול הלוה להתנות כן.

ובאמת החזו"א (אהע"ז סי' נ"ו ס"ק ט"ו) הוכיח מגמ' זו שדין שמיטת כספים הוא זכות ללוה ולכן הוא יכול להתנות ולמחול על זכותו, אך לדברינו לעיל מוכח לא כן אלא שעיקר הדין הוא על המלוה. וצ"ל דאף לדרכנו יכול הלוה להתנות על השמיטה שלא תשמט את החוב, ואף שחייב התורה הוא על המלוה, אך כיון שהתורה ציוותה על השמיטה לטובת הלוה יכול הוא להתנות עליה שלא תשמטנו, ובזה יחשב אף הוא מתנה על מה שכתוב בתורה (כלשון רש"י לפנינו והב"י בריש סי' ס"ז הביא דברי רש"י שהלוה עובר על מה שכתוב בתורה, ותמה על זה, ועיין בב"ח בסי' ב' מה שביאר בדברי רש"י), ויתכן שמחלוקת הגירסאות אם יכול הלוה להתנות או רק המלוה תלוי בשאלה

בדיני שמיטת כספים

לטובת מי תיקנה התורה את הפרוזבול והדבר תלוי במחלוקת הראשונים בטעם מצות שמיטת כספים, והארכת בזה במק"א.

ולולי דברי האחרונים הנ"ל היה נראה אף לפי גירסא דידן ברש"י דהלוה הוא זה שמציע למלוה להלוות לו ע"מ שלא תשמט החוב כדי שלא יחשוש מאובדן כספו, אך מצד התנאי ודאי שהמלוה לא הלוה לו אלא על תנאי זה, ולק"מ.

ג

נשים בשמיטת כספים ובפרוזבול

ובמה ששאל כיצד ינהגו נשים למעשה בכתיבת פרוזבול. האם יכתבו לעצמן או שיכולות לסמוך על הפרוזבול שכתב הבעל.

הנה בשו"ת ראשית ביכורים (ח"ב סי' א') דן אם נשים מצוות בשמיטת כספים משום דהוי מצ"ע שהזמ"ג.

אך להדיא איתא בשו"ע (חו"מ סימן ס"ז סעיף כ"ה) "כותבים לאיש על נכסי אשתו, ולאשה על נכסי בעלה וכו'".

הרי לן דגם אשה צריכה לכתוב פרוזבול, וע"כ שגם היא בכלל שמיטת כספים.

ובאמת לא מצינו במשנה (שביעית פ"י מ"ו) אלא דכותבין לאיש על נכסי אשתו ולא שכותבין לאשה על נכסי בעלה, אלא שבירושלמי (פ"י ה"ג, ל' ע"א) איתא:

"מהו לכתוב לאשה על נכסי בעלה נשמעינא מן הדא וכן ליתומין על נכסי אפוטרופין". והטור הביא דין זה מן הרא"ש (גיטין פ"ד סימן ט"ו) שהביאו מן הירושלמי.

והגרמ"ז איטנגא בגליון הש"ס שם כתב דכך מפורש בתוספתא (שביעית פ"ח), וכתב שלדעתו גירסא מוטעית היא וצ"ל כמו שכתוב במשנה שכותבין לאיש על נכסי אשתו. ובאמת מסתבר כדבריו דאל"כ תמוה הדבר, שלא כתוב בתוספתא שכותבין לאיש על נכסי אשתו וכמו שאמר רבי חוצפית במשנה, ותחת זאת כתוב בתוספתא בשם רבי חוצפית שכותבין לאשה על נכסי בעלה, עי"ש.

בדיני שמיטת כספים

ומ"מ הרמב"ם לא כתב הלכה זו, אך אין זה משום דס"ל דאין שמיטת כספים נוהגת באשה, אלא משום דס"ל דכותבין לבעל על נכסי אשתו משום שהוא אוכל פירות מנכסיה אבל אין סברא לכתוב לאשה על נכסי בעלה.

ובאמת יש להוכיח מגמ' מפורשת בגיטין (י"ח ע"א) "מאימתי כתובה משמטת וכו'", הרי לן דשמיטה משמטת כתובת אשה וע"כ דגם אשה מחוייבת במצוה זו. והרמב"ם הביא הלכה זו (הל' שמיטה ויובל פ"ט הי"ג).

ואין לדחות דבאמת אין השביעית משמטת חובות הנשים, אלא דנפ"מ במכרה כתובתה לאיש, דדוחק עצום לפרש סתמא דגמ' והרמב"ם בד"ז. ועוד דהרי כתב הר"ן (גיטין ה' ע"ב כתובות מ"ד ע"ב מדה"ר) דאין מכירת שטרות אלא בשעבוד נכסים אבל שעבוד הגוף לעולם בין המלוה ולוה הוא ואינה במכירה, והנחה זו נתקבלה ע"ד האחרונים. ולפי"ז נראה לכאורה דאם אין אשה בכלל שמיטת כספים גם אצל הלוקח אין החוב נשמט, וצ"ע.

ומ"מ נראה ברור ששמיטת כספים נוהגת גם באשה, וכבר הקשו האחרונים דלכאורה הוי מצ"ע שהזמן גרמא כנ"ל.

ובספר המקנה (קידושין ל"ד ע"א) כתב דכיון דאם עברה השביעית על החוב לעולם מצווה המלוה להשמיט את החוב אין זה מצ"ע שהזמ"ג. וכעין מש"כ התוס' (קידושין כ"ט ע"א) דאין המילה מצ"ע שהזמ"ג כיון שמיום השמיני והלאה לעולם מצוה זו רובצת על האדם, עי"ש.

וכבר הארכתי במק"א בדברי הראשונים (עיין ר"ן קידושין ל"ד) במקום שיש מצ"ע ול"ת דתלוי אם הוי בקו"ע או בשוא"ת, ואכמ"ל.

אך בעיקר הדברים, הנה אם שביעית אפקעתא דמלכא היא והחובות נפקעים ובטלים מאליהם לכאורה מסתבר דאין לחלק בין איש לאשה, (עיין מנחת אשר שביעית סימן י"ט אות ג', ועיין עוד לקמן אות ה'). אך באמת נראה דאף לפי מה שנתבאר בדברינו (שם) דאין החובות בטלים כלל אלא שמצוה על המלוה לעזוב את החוב ולהתעלם מגבייתו, מ"מ נראה דבמצוות שבממון נשים חייבות אף אם זמ"ג, ולא ניתנה פטור מצ"ע שהזמ"ג אלא במצוות שבין אדם למקום ולא במצוות שבין אדם לחבירו.

בדיני שמיטת כספים

ומה מאוד שמחתי כשראיתי בגליוני הש"ס להגאון המופלא הגר"י ענגיל בגיטין (י"ח ע"א ד"ה מאימתי) שפלפל בזה בקצירת האומר כדרכו בקודש וכתב בתו"ד את כל הנ"ל, עי"ש.

ואחר שנתבאר דודאי שמיטת כספים נוהגת אף בנשים יש לעיין האם נשים צריכות לעשות פרוזבול.

והנה מעולם לא שמענו דנשים עושות פרוזבול, אך לא שמענו אינו ראייה, ואפשר דאין זה אלא משום דבשנים עברו מילתא דלא שכיחא היה שנשים היה להן ממון ועסקים משלהן וחובות משלהן, משא"כ בימינו שענין זה מצוי מאוד.

אך הנראה בזה לענ"ד, דכשם שאשה מפרישה חלה ותרו"מ בתוך ביתה, אף שאין העיסה והפירות שלה, ואף שהבעל לא מינה אותה באופן מפורש להיות שליחו, כיון שכך מנהג העולם דהאשה מתעסקת בלישה ואפיה והכנת האוכל וסתמא דמילתא הוי כשליחו ממש. ועוד דעד כאן לא נחלקו הפוסקים אלא במשרתת (עיין ט"ז וש"ך יו"ד סימן שכ"ח סק"ב, וקצוה"ח חו"מ סימן רמ"ג ס"ק ח'), אבל באשתו פשיטא שדינה כבעלים ממש, כך נראה דבכל ענין שבו איש ואשתו נזקקין לבית דין, הבעל הוי כשליח אשתו אף שלא נתמנה בפירוש להיות שליחה, כיון שסתמא דמילתא כך, אנן סהדי שכך דעתה ורצונה והוי כמינוי מפורש.

כך לגבי מכירת חמץ וכך לגבי עשיית פרוזבול, כל כבודה בת מלך פנימה ואין דרך נשים להתעסק בדינא ודיינא והבעל שליחה בכל כגון דא.

אך מ"מ על הבעל להדגיש בפרוזבול שהוא מוסר לבי"ד גם חובות שיש לאשתו ולא רק חובותיו הוא, ומ"מ עדיף טפי שהאשה תבקש אכן מבעלה לכלול גם חובותיה בפרוזבול או לכתוב פרוזבול על שמה.

ד

שמיטת כספים כשיש ביד המלוה צ'ק

ובמה ששאל אם שביעית משמטת הלוואה כאשר יש ביד המלוה צ'ק שהגיע זמן פרעונו.

בדיני שמיטת כספים

הנה שאלה זו נחלקו בו גדולי הזמן.

בשו"ת אגרות משה (חו"מ ח"ב סימן ט"ו) נקט דמסירת צ"ק הוי כפרעון ממש כיון שאסור עפ"י חוק לבטלו. וכעין דבריו כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רצ"א) דכיון דצ"ק הוי עובר לסוחר ויכול להעבירו לאחרים הו"ל כאילו כבר שולם החוב.

ומאידך דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל (כמבוא בספר שמיטת כספים כהלכתה ליד"נ הגרש"א שטרן שליט"א – שביבי אש סי' י"ב) והגר"ע יוסף זצ"ל (חזו"ע פרוזבול עמוד י"א) דהוי ככל חוב דעלמא והשביעית משמטתו.

ובאמת כבר דנו גדולי עולם בכעין זה לפני כמאה וחמישים שנה לגבי שטרי ממרני אם הוי כגבוי לענין שמיטת כספים והלכות נוספות, עיין שואל ומשיב (מהדורא חמישאה סימן ע"א) ונחל יצחק (חו"מ סימן י"ב ענף ד'). אך שונה ממרני מהצ"ק הנהוג בזמנינו, דבשטר ממרני מתחייב הלוה לשלם לכל המוציא את השטר, אך לעולם מי שהשטר בידו צריך לגבותו מן הלוה, משא"כ בצ"ק שאין המוחזק בו צריך לתבוע מן הלוה ולעמוד עמו בדינא ודיינא אלא פודה את הצ"ק בבנק. ומשו"כ נראה דבצ"ק מסתבר טפי לומר דהוי כגבוי בידו.

ונחזה אנן.

הנה נחלקו בגמ' (גיטין ל"ז ע"א) אם שביעית משמטת מלוה שיש בה אחריות נכסים, וז"ל:

"תנן התם השביעית משמטת את המלוה, בין בשטר בין שלא בשטר. רב ושמואל דאמרי תרוייהו בשטר, שטר שיש בו אחריות נכסים, שלא בשטר, שאין בו אחריות נכסים, כל שכן מלוה על פה. רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש דאמרי תרוייהו בשטר, שטר שאין בו אחריות נכסים, שלא בשטר, מלוה על פה, אבל שטר שיש בו אחריות נכסים, אינו משמט... קריביה דר' אסי הוה ליה ההוא שטרא דהוה כתיב ביה אחריות נכסים, אתא לקמיה דר' אסי, אמר ליה משמט או אינו משמט, א"ל אינו משמט, שבקיה ואתא לקמיה דר' יוחנן, א"ל משמט. אתא ר' אסי לקמיה דר' יוחנן, א"ל משמט או אינו משמט, אמר ליה משמט, והא מר הוא דאמר אינו משמט, א"ל וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה, א"ל והתני' כוותיה דמר, א"ל דלמא ההיא בית שמאי היא, דאמרי שטר העומד לגבות כגבוי דמי".

בדיני שמיטת כספים

הרי לן דאף ר' יוחנן דס"ל אינו משמט, למעשה פסק דמשמט, וכך פסקו כל הראשונים.

ובשו"ת מהרי"ק (שורש צ"ב) פסק כר"י ור"ל דאין השביעית משמטת. וכבר תמה עליו הבית יוסף דהלא כל גדולי הראשונים הרמב"ם, הרמב"ן, הרשב"א והרא"ש פסקו כרב ושמואל וכך פסקו הטור והשו"ע (בסעיף ב').

אמנם הרמ"א (סעיף א') בבואו ליישב המנהג שלא חישו לשמיטת כספים בזמנו רמז בין השאר לשיטת המהרי"ק דשמא סמכו על שיטתו. אך להלכה הסכים גם הרמ"א לדעת השו"ע דשביעית משמטת גם מלוה שיש עליה שטר שיש בו אחריות נכסים.

אך מאידך אין השביעית משמטת מלוה שיש עליה משכון כמבואר בשו"ע (בסעיף י"ב), וכתב שם הסמ"ע (ס"ק כ"ה) דאף אם המשכון נמצא ביד הלוה ע"י המלוה שנהג כהלכה והחזיר ללוה כלי לילה מ"מ כיון שבע"ח קונה משכון הוי כגבוי.

ויש לדון בצ"ק אם דינו כמשכון, ובשו"ת מנחת שלמה (ח"ג סי' קל"ב סימן י"ט אות ד') כתב דאפשר שדינו כמלוה על המשכון.

אך באמת יש לחלק בין משכון לצ"ק, ומשכון עדיף דגופו ממון ולא מחוסר גוביינא. ואף לפי המבואר דאף כאשר המשכון ביד הלוה אינו משמט מ"מ גם אז הו"ל כאילו המלוה מוחזק בו אלא שמחזירו לשימוש הלוה כדינו, אך מ"מ ביד המלוה לממש את קנינו במשכון ולגבות חובו ממנו משא"כ צ"ק שאין גופו ממון, ועוד דלפעמים אין כיסוי לצ"ק או שהלוה מבטלו.

אך עוד מבואר במשנה (שביעית פ"י מ"ב) דכל מעשה בי"ד אינו משמט, וכך נפסק בשו"ע (סעיף ח') דחוב שיש עליו פסק בית דין אינו משמט משום דהוי כגבוי וכמבואר בבית יוסף.

ולכאורה עדיף צ"ק מפסק בי"ד, דפסק בי"ד מ"מ הוי מחוסר גוביינא מיד הלוה משא"כ צ"ק כנ"ל. אך אפשר דכח בית דין שאני.

מ"מ יש לעיין בשאלה זו מתוך שלשת הלכות הנ"ל, אם זה דומה לשטר שיש בו אחריות, למלוה שיש עליה משכון, או לפסק בי"ד.

בדיני שמיטת כספים

ולמעשה נוטה אני לדעת הגרש"ז אורבך דאין השביעית משמטת מלוה כשיש צ'ק ביד הלוה, דהוי כגבוי ממש וכמבואר לעיל, ועיין עוד שו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן ק"א), אך מהיות טוב ראוי לכתוב פרוזבול.

ה

להשאיר חוב שהשמיטה ישמיטנו

ובמה ששאל האם יש ענין להשאיר חוב כלשהו שהשמיטה ישמיטנו ולא לכלול אותו בפרוזבול.

כך אכן כתב בבן איש חי (סוף פר' כי תבא), ועיין עוד בזה בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סימן קנ"א).

אך כבר ביארתי (מנחת אשר שביעית סימן י"ט) את הנלענ"ד דאין שמיטת כספים אפקעתא דמלכא, ואף המלוה אינו מצווה למחול חובותיו, וכל מצות שמיטת כספים אינה אלא עזיבת החובות, ושמיטת כספים דומה לגמרי ביסוד גדרה למצות שמיטת קרקעות, וכשם שנצטוונו לעזוב את הקרקעות ולא לעבדן בחרישה וזריעה, כך נצטוונו לעזוב את החובות ולא לגבותן.

ובאמת לא מצינו בתורה לשון שמיטה אלא בשתי אלה, מחד נצטוונו בשמיטת קרקעות ואיסור עבודת הארץ (שמות כ"ג י"א) "והשביעת תשמטנה ונטשתה", וברש"י שם "תשמטנה – מעבודה", ומאידך נצטוונו (דברים ט"ו ב') "שמוט כל בעל משה ידו".

ואף לשון אפקעתא דמלכא מצינו בשתי אלה, בב"מ (ל"ט ע"א וק"ו ע"א) וברש"י (שם ק"ו) "אפקעתא דמלכא – המלך ביטלו מלזורעה" ובשמיטת כספים מצינו לשון אפקעתא דמלכא בדברי רבותינו הראשונים (עיין מנחת אשר שביעית סימן י"ט).

ונראה מזה דגדר אחד לשני מצוות אלה, וכשם שהשביעית מפקיעה מן האדם את הזכות לממש בעלותו על קרקעותיו לזורען ולאכול פירותיהן כך השביעית מפקיעה מן האדם לממש את חובותיו ולגבותן.

בדיני שמיטת כספים

ונראה לפי"ז דכשם שכתבתי במק"א (מנחת אשר שביעית סימן כ"ה) שאין כל מצוה לקנות קרקע בשביעית על מנת שלא לזרעה, כך נראה דאין כל ענין להלוות על מנת לשמט.

ונראה עוד בזה, דהנה נתבאר (מנחת אשר שביעית סימן כ"ג אות ו') בגדר הלאו דהשמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, דבאמת אין מצוה על האדם לחלק מעותיו במתנה בשנת השביעית, ואין כל עבירה ופגם להתנות על מנת שלא תשמטני בשביעית כשם שאין כל איסור להלוות על המשכון או למסור שטרותיו לבית דין ולכתוב פרוזבול.

וכל גדר מצות שמיטת כספים אינה אלא במצב של בדיעבד, כאשר הלוח כסף לחבירו והלוח לא שילם בזמן ועבר עליו השביעית, והמלווה יש לו צורך בכספים אלו ובשעת ההלוואה התכוון לגבותו, ועכשיו הוא מתגבר על יצרו ועל זכותו ומשמט זה מצותו, והרי זה כמי שיש קרקע בידו שהוא זורע ואוכל פירותיה בכל שאר השנים ובשביעית הוא משמיט וזה מצותו, אבל אין כל מצוה להלוות מתחילה על מנת לשמט.

וראיתי מי שהביא ראיה שיש ענין במנהג זה מדברי האור זרוע (עבו"ז סימן ק"כ) וכ"כ הסמ"ע (סק"כ) במה שכתב הרמ"א (בסעיף ט') דאם כתב לשון פקדון בשטר אין השביעית משמטתו, ואם נהגו לכתוב כן בכל השטרות ובשטר מסויים לא כתבו לשון פקדון לא אמרינן דהו"ל כאילו נכתב, אלא הלוח נאמן לטעון דבכונה לא נכתב לשון מתנה כדי לקיים מצות שמיטת כספים. וכ"כ התומים (ס"ק כ"א) וערוך השלחן (ס"ו), עי"ש.

הרי לן דיש מצוה לכתחלה לקיים מצות שמיטת כספים.

ותמה אני על ראיה זו, דזה הרי פשוט דיש מצוה בשמיטת כספים, אך אין זה אלא במלווה לעני או לעשיר בהלוואה גמורה לגמילות חסדים על מנת להפרע ממנו ובזה נצטוינו דאם הלוח לא שילם והגיע שביעית להשמיט את החוב, וכל כה"ג ודאי קיים מצות עשה ויבא על שכרו, ובודאי ראוי ונכון טפי לקיים מצות השמיטה מאשר לעשות טעדיקי להיפטר ממנה. ואף שביארתי במק"א (מנחת אשר שביעית סימן ס"ב) דאין כל איסור בטעדיקי אלה, מ"מ ודאי עדיף לא לעקוף את שמיטת הכספים אלא לקיים מצוה זו. והמלווה על מנת לגבות חובו, ושוב מקיים מצות השמיטה הרי זה כמי שהשמט את אדמותיו על זורעו, ובהכי מיירי כל הני פוסקים, דהלא פשוט דשטר חוב זה שלא נכתב

בדיני שמיטת כספים

בו לשון פקדון, הוא שטר גמור שהמלוה מתכוין לגבותו ככל שט"ח דעלמא, אלא שכוונתו לקיים מצות שמיטת כספים אם הלוה לא יעמוד בהתחייבותו ולא ישלם בזמן. ואין ללמוד מדבריהם דיש ענין להלוות סכום פעוט שאין הלוה צריך אותו ואין המלוה מתחסר בו ואין כאן כל מהות הלוואה, רק על מנת לקיים מצוה זו.

ובאמת נראה דכל כה"ג אין כאן הלוואה אלא מתנה בעלמא, דהלא אין הדעת סובלת ואין זה מקובל שיבא אדם לחבירו ליתן לו הלוואה בסכום פעוט כאשר פלוני לא ביקש, ובהכרח יצטרך להסביר ללוה שכל כוונתו אינה אלא לקיים את המצוה של שמיטת כספים ואין לו כל כונה שכסף זה יחזור אליו, וכל כה"ג אין כאן אלא מתנה בעלמא.

הגע בעצמך, אם אכן תעבור השביעית על חוב זה והמלוה כתב פרוזבול והחליט שלא לשמט, והצדדים יבואו לדין, נראה לכאורה שנפסוק שפטור הוא מלשלם דהלא מעולם לא ביקש הלוואה מחבירו, וחבירו הוא זה שהציע לו לשמש בעבורו "חפצא דמצווה" כדי לקיים מצות שמיטת כספים והלוה הסכים לקחת מעותיו לשם כך, ומעולם לא לקח כספים אלה על מנת שיתחייב להחזירם.

וא"כ אין כאן לא יגוש כיון דאין לו זכות לנגוש, ואין מצוה לשמט את מה שאין בידו לתבוע.

ואין זה דומה למש"כ הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ט ה"ט) דהמלוה את חבירו על מנת שלא יתבענו השביעית משמטתו, דלהדיא כתב שם הכסף משנה דהשביעית משמטתו כיון שחייב לשלם כדי לצאת ידי שמים דלא התנה אלא שלא לתבעו בדיני אדם אבל לא פטרו מדיני שמים, משא"כ בגידון ואף לפי דברי המלוה לא הלווהו אלא על מנת לשמט ולפטרו אף בדיני שמים.

ואף שאמרו חז"ל (שביעית פ"י מ"ט) דהמחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו, אין זה אלא מעלת החסידות אך אין עליו כל חיוב שהוא ואף לא לצאת ידי שמים, ואף לא לפנים משוה"ד.

ועוד דעד כאן לא אמרו דרוח חכמים נוחה הימנו אלא בהלוואה דעלמא שלוה על מנת לשלם והמלוה נושא אליו את עיניו לקבל בחזרה את אשר הלוה לו בחסדו ותום לבבו, ולהדיא אמרו שם במשנה דכל המקיים דבריו רוח חכמים נוחה הימנו, אבל בני"ד

בדיני שמיטת כספים

שהלוה לא ביקש מאומה והמלוה הוא זה שיזם הלוואה זו על מנת לקיים מצוה, פשיטא שאין על הלוה שום שמץ מצוה להחזיר חוב זה, ואף אין רוח חכמים נוחה הימנו.

סוף דבר לענ"ד כל כה"ג הוי מתנה בעלמא וממילא אין בו כל מצוה של שמיטת כספים.

אך על אף כל האמור לעיל, כבר ביארתי במק"א (מנחת אשר שביעית סימן כ"ה) דאף שלענ"ד אין כל ענין לקנות קרקע באר"י על מנת לשוממה בשביעית, במעלות גדולי החסידים הדבקים במצוות ה' בכל לבבם ובכל נפשם ומשתוקקים לשפיע עליון הנשפע מן המצוות וידוע דיש ענין על פי הקבלה שהאדם יקיים את כל תרי"ג מצוות שבתורה (אלה שבידו לקיים) על מנת לזכות באורות ובהארות עליונות וקדושות הנשפעות מכל מצוה ומצוה לפי ענינה וספירותיה, להם ולדכוותם יש ענין בכה"ג, וא"כ נראה לכאורה אף לגבי שמיטת כספים, אעפ"י שבגדרי ההלכה אין זה דומה כלל למצות ציצית שהאדם מצווה ליכנס לחיובה ובעידנא דריתחא אף נענש שלא קיימה (מנחות מ"א ע"א), מ"מ על הצדיקים ועל החסידים מעלת ההשתוקקות וחכם לב יקח מצוות (והארכתי בזה במק"א).

אך מכיון ששביעית בזמן הזה אינה אלא מדרבנן יש לעיין ולפקפק אם יש בזה ענין.

ועוד יש לעיין לפי מה שהביא הב"י (ריש סימן ס"ז) בבדק הבית את דברי הריטב"א שבידו של הלל הזקן היה לתקן פרוזבול, מפני שרבנן תיקנו שמיטת כספים רק זכר לשמיטה דאורייתא, ומתקיים זכר זה גם ע"י הפרוזבול דאשווא מילתא כשבאים כולם לעשות פרוזבול, ולדבריו לכאורה אין כל טעם לעשות זכר נוסף על ידי השמטת החוב ממש, וצ"ע.

ומ"מ אם רצונו של אדם לקיים מצוה זו עליו להתנות עם הלוה ולהסביר לו שמדובר בהלוואה ואם ירצה יש לו זכות לכתוב פרוזבול ולגבות לאחר השביעית, ושדעת הלוה מסכמת לזה, ואז ישמיט את החוב ומקיים מצותו.

ודו"ק בכ"ז.

באהבה וביקר ובברכת כוח"ט

אשר וייס

בדיני שמיטת כספים

ו

הערות בענין הנ"ל

בין כסא לעשור תשע"ו

כבוד ידי"נ

הגאון הגדול

רבי יצחק מרדכי רובין שליט"א

רב ומו"צ בהר נוף ירושלים

כנהר שלום וכנחל שוטף

הנני מודה לו מקרב לב על הערותיו החשובות על מה שכתבתי בעניני פרוזבול בקובץ דרכי הוראה (י"ג).

א. בסימן א' כתבתי דכסף המונח בחשבון עו"ש הוי כפקדון ולא כהלוואה, וכלשון בנ"א שאדם מפקיד כסף לחשבונו, דכיון שכסף זה מזומן לו למשוך בכל עת שירצה, ללא כל צורך בהסכמת זולתו הו"ל כמונח בקופסא.

וכתב כת"ר לדון דהוי ככסף המופקד בקופת גמ"ח שרבים מפקידים בו הפקדות, וכי נאמר דהוי כפקדון, אלא פשוט דכיון שהגמ"ח מוציא כספים אלה הו"ל ככל מלוה דלהוצאה ניתנה, וכך גם בבנק דהלא אם יבואו כל הלקוחות בבת אחת למשוך את כספם מן הבנק לא יהיה ביד הבנק לתת להם את כספם.

ועוד כתב דכיון שכל הבנקים בארץ פועלים לפי היתר עיסקה כל ההפקדות מוגדרים כמחצה מלוה ומחצה פקדון, וחלק המלוה ודאי השביעית משמטת.

ולענ"ד נראה דאין חשבון עו"ש דומה לקופת גמ"ח או לכל הלוואה דעלמא, לא מצד העצם ולא מצד התייחסות בנ"א, דכיון שאינו מחוסר גוביינא כלל ובידו למשוך את כספו בלי להזדקק לאיש, הרי זה כאילו מונח בקופסא ובכל עת שירצה פותח את הקופסא ונוטל את כספו.

בדיני שמיטת כספים

וכבר כתבתי במק"א (שו"ת מנח"א ח"א סי' ק"ט – ק"י) כעין זה גם לגבי דיני נחלות דכסף הנמצא בעו"ש הוי מוחזק ולא ראוי, ועוד כתבתי שם דאדם קונה ממש את כסף המופקד בחשבוננו.

ויסוד הדבר דיש לנו לראות כסף זה ככסף בעין ממש.

ואין ההיתר עיסקה מגדיר את עיקר המציאות, ואינו אלא לרווחא למילתא לצאת מידי ספק כל חשש וכל ספק, וגם בשביל הלוואות עסקיות, משכנתאות ותוכניות חסכון שודאי דינם ככל הלוואה אחרת.

ב. עוד כתבתי שם טעם אחר למה אין שביעית משמטת כספים שבחשבון עו"ש, משום דעדיף ממשכון והוי כגבוי ממש.

ופקפק כת"ר דשאני משכון דהוי בידו ממש משא"כ בכסף שבבנק דמ"מ הוי מחוסר גוביינא, ועוד דהרי מעשים בכל יום שכספים שבחשבון עו"ש מעוקלים ע"י ביטוח לאומי וכדו' הרי דהוי מחוסר גוביינא.

אך כבר הבאתי שם את דברי הסמ"ע דאף אם המשכון הוי ביד הלוח בשעת השמיטה מ"מ הוי כגבוי משום דבע"ח קונה משכון, אף דבפועל הוי מחוסר גוביינא ממש וביד הלוח להבריחו, ומשו"כ נראה דק"ו הדברים לגבי חשבון עו"ש.

ומה שביד בע"ח לעקל הלא אף במה שבידו וקנינו בתוך הבית יש אפשרות לבע"ח לעקל, ואטו משום כך יש ריעותא בקנינו וחזקתו.

סוף דבר אלו הדברים התלויים בדקות הסברא ונטיית הלב ואין בהם הכרעה ברורה לכאן ולכאן, אני את נטיית לבי כתבתי.

מ"מ מודה אני מקרב לב למע"כ ששם עינו על דברינו והעיר הערותיו החשובות.

בידידות עמוקה

ובברכת גמח"ט

אשר וייס

בדיני שמיטת כספים

ז

קופות גמ"ח אם צריכים פרוזבול

הנה מבואר להדיא בחו"מ (סי' ס"ז סכ"ח) דקופת צדקה אין צריכים פרוזבול ומקור הלכה זו מדברי הרשב"א (ב"ק ל"ז ע"א) שלמד הלכתא דא מיתומים שאין צריכים פרוזבול דבי"ד הוי אבי יתומים והוי כאילו נמסרו שטרותיהם לבי"ד וכך גם בצדקה דיד עניים אנן.

ואעפ"כ יש שהעירו (מ"ר הגרש"ז א"א זצ"ל) דכיון שנהוג בזמנינו דיחידים מפקידים כספים בידי גמ"חים אפשר דהוי ככספי הדיוט. אמנם לענ"ד נראה יותר דכיון שכספים אלו נמסרו לידי הגמ"ח הוי ככל כספי הגמ"ח. ואדרבה המפקיד צריך לכתוב פרוזבול כדי לגבות את כספי הפקדון מידי הגמ"ח, דכיון דלהוצאה ניתנה הרי זה הלואה גמורה.

הגע בעצמך אטו יוכל גבאי הגמ"ח לשלוח את בעל ההפקדה לגבות ממונו מן הלווים, הלא פשוט שהגבאי אחראי כלפי המפקיד, וא"כ הרי זה הלואה גמורה. וכיון שהמפקיד צריך פרוזבול ע"כ שאין הגמ"ח צריך פרוזבול דתרי פרוזבולים אלו הוי תרתי דסתרי, דאם כספי הגמ"ח יש כאן ולא כספי המפקיד, הרי קופת צדקה אין צריכה פרוזבול.

ואף דמבואר בשו"ע (סעיף ט' ברמ"א) דאם כתב לשון פקדון בשטר הלואה אין השביעית משמטתו, אין זה אלא כשכתב לשון פקדון בשטר הלואה וגילה דעתו שלא כתב כן אלא ליפות כחו והו"ל כאילו התנה ע"מ שלא תשמטני, ומשו"כ הוסיף הרמ"א הלכה זו על דברי השו"ע בענין המתנה ע"מ שלא תשמטני בשביעית. אבל כאשר אין גילוי דעת כלל מלשונו אלא שהשתמש בלשון השימושית המודרנית הוי ככל הלואה שהשביעית משמטתו וז"פ.

ויש לפקפק בדין גמ"חים מטעם אחר, דאפשר דרק בצדקה לעניים הוי כמסורים לבי"ד ולא בקופות גמ"ח המלוות גם לעשירים ואף שמצות גמילות חסדים הוי בין לעני ובין לעשיר מ"מ לא מצינו בכל צרכי המצוה דהוי כמסורים לבי"ד אלא בצדקה לעניים דיד עניים אנן כמ"ש בב"ק (ל"ו ע"ב), ושמעתי שגם מ"ר הגר"ש אלישיב שליט"א (זצ"ל) נטה להחמיר מטעם זה. אך מ"מ נראה עיקר לענ"ד דכיון דרוב הנזקקים לגמ"ח עניים הם מסתבר דאף בזה הוי בי"ד יד עניים.

בדיני שמיטת כספים

ועוד יש להעיר בזה דאפשר דאין הלכה זו אמורה אלא בקופת העיר או הקהילה וכדו' שנהוג היה בכל קהילות ישראל שהיתה קופת צדקה שדאגה לעניי העיר וקופה זו היתה כפופה לבי"ד או לרב שבעיר וכך נהוג גם היום בהרבה שכונות שיש קופת צדקה שכונתית. ובזה אמרו דהוי כאילו נמסרו השטרות לבי"ד אבל גמ"ח פרטי שאינו מיועד לבני העיר כלל ואין לו זיקה לבי"ד ולרבני המקום ספק אם י"ל לגביו דהוי כאילו נמסר לבי"ד.

ומשום כל אלה הטעמים נראה דראוי שגם בעלי הגמ"חים וגבאיהם יעשו פרוזבול כדין, אך מ"מ אם לא עשו פרוזבול נראה דמעיקר הדין אין השביעית משמטתן.

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך
(ליל ר"ה מוצאי שביעית)

הן עומדים אנו בליל התקדש החג, ובעוד בכל שנה ושנה מתעטפים אנו ברגעים אלה בשמחת החג, בקדושתו, ובאימת יום הדין. בשנה זו מקיימים כולנו ברגעים אלה שתי מצוות נשגבות דשמיטת כספים.

מצות עשה דשמיטת כספים כמ"ש "את אחיך תשמיט ידיך" (דברים ט"ו, ג). ומצות ל"ת ד"לא יגוש את רעהו כי קרא שמיטה לה" (שם ב).

וחשבתי בלבי, הלא מפורש הדבר בדברי חז"ל בבבלי ובירושלמי שהקב"ה מקיים את מצוותיו (ברכות ו' ע"א וירושלמי ר"ה ז' ע"ב), וא"כ גם הקב"ה צריך לשמט את החובות שכל בית ישראל חייבים לו, ולא ליגוש ולהפרע ממנו.

הלא חובות רבים מנשוא רובצים עלינו בקוצר דעתנו ורפיון ידינו, וכל הון שבעולם אין בידו להשלים את החסרון לא יוכל להמנות, אך מתחננים אנו להקב"ה הלא אתה הוא שציותנו על הר סיני "שמוט כל בעל משה ידו" (שם), ולא יגוש את רעהו, נהוג אף אתה אבינו שבשמים ככתוב בתורתך ומחול לנו על כל עוונותינו.

ובאמת כך התחננו בבוקרו של יום בסליחות לער"ה:

"ביום כסא בשבתך על כסא כבודך, מביט לסקור יחד לב מורדיך ועובדיך, נגוש כל בעל משאת בוגדיך, ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך".

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

לא יגוש את רעהו

"וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה
ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה"
(דברים ט"ו ב').

הן על פניו תמוהה מצוה זו. כי מאיזה טעם תצווה תורה להשמיט את
החובות ולא לשלמן, דבמה יפטר אדם מתשלום חובותיו וכיצד יחזיק
ממון חבירו בידו וינהג בו מנהג בעלים.

ומצינו בדברי רבותינו הראשונים כמה דרכים להבין את טעם מצוה זו
ועומק ענינה.

כתב בספר החינוך (מצוה תע"ז):

"כבר כתבתי בכסף תלוה במצות שביעית עשה רביעי
בסימן ס"ט (מצוה פ"ד) מה שידעתי בשורש המצוה, ושמטת
כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך, ללמד נפשנו במדות
המעולות מדת הנדיבות ועין טוב, ונקבע בלבבנו הבטחון
הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת
אדון הכל כלול הברכה והרחמים. וגם נמצא מזה גדר חזק
ומחיצה של ברזל להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל
אשר לרענו, כי נשא קל וחומר בנפשנו לאמר, אפילו הלויתיו
ממוני והגיע שנת השמטה אמרה תורה להשמיט בידו
המלוה, שלא לגזול ושלא לחמוס משלו לא כל שכן שראוי
לי להתרחק עד הקצה האחרון".

ושלשה יסודות במוסר למדנו מדבריו.

א. לרכוש את מדת החמלה והנדיבות. ב. להתחזק במדת הבטחון. ג.
להתרחק מן הגזל ומן העושק.

ובעל החינוך חזר על עיקר דבריו במצוה ת"כ, עי"ש.

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

ועוד כתב בזה בעל עקידת יצחק (פר' בהר):

"והוא מה שביארו יפה באומרו כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה' שש שנים וגו'. ובשנה השביעית וגו'. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה וגו'. הכוונה שכניסתן לארץ אינה להשתעבד לה ולעבודתה להוציא תועלותיה ולאצור פירותיה לקבוצ אותם על יד כדי להתעשר בהם כמו שהיא כוונת שאר העמים בארצותם... רק הכוונה כדי שיעמדו על עצמן וידרשו שלמותם כפי רצון בוראם ובין כך יסתפקו מאשר יצטרכו לכדי חיותם ולא יחסר כלליהם כמו שנוזכר בפרשת המן. ולקיים ולחזק זה הענין ההכרחי להם נכתב ונמסר בידם לסימן גדול שיעבדו אותה שש שנים וישמטוה בשביעית כדי שיודע להם כי לא בכח עבודת האדמה יגבר איש... ירצה שענין שבת הארץ וטעמו הוא כדי שיודע לך שאין המכוון לך מעבודתה ומכל שאר עסקיך רק מה שיצטרך לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך שהם אביוני העם כמו שפירש במקום אחר (שמות כ"ג) ואכלו אביוני עמך והיותר מזה ראוי להחרימו ולתתו מאכל לבהמת השדה ולחית הארץ כמו שנאמר (שם) ויתרם תאכל חית השדה וכן אמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך וגו'. ולזה צוה בדבר השמטה (דברים ט"ו) שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, כי קרא שמטה לה".

ויסוד הדברים שלא יהיה האדם עבד לעבדים לבצע כסף ותאוות הממון נצטוונו אחת לשבע שנים להשמיט את השדות ואת החובות ולהתרחק מרדיפת הממון והקנין ולהקדיש את זמנו ומרצו לקנין הרוחני.

ועוד כתב בזה בספר חזקוני (דברים ט"ו ב'):

"לא יגש המשה את רעהו ואת אחיו כי קרא הלוח שמטה לשדותיו לשם שמים ואין לו במה יפרע ואינו זורע ואינו

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

קוצר, אבל בשאר שנים אדם זורע וקוצר ואם המלוה דוחקו
אומר לו המתן לי עד שאמכור את תבואתי".

ולשיטתו מצות שמיטת כספים היא מעין תולדה למצות שמיטת
הקרקעות, איסור עבודת הארץ והפקר הפירות.

כי בשנים כתיקונם אף אם לא הרוויח אדם ממון ואין בידו לפרוע את
חובותיו בממון שבידו, לעולם יוכל לסלק את המלוה ביבול שדהו, מפרי
העץ וירק הגינה, אבל מכיון שנצטוונו להמנע מעבודת הארץ ולהפקיר
את היבול, הרי אין בידו לשלם חובותיו.

ומשום כך צוותה תורה להשמיט בעל משה ידו ולא לנגוש באין להם
מהיכן לפרוע.

ויש בדבריו בנותן טעם למה שמיטת כספים נוהגת מקץ שבע שנים
דהיינו בסוף שנת השביעית בניגוד לכל שאר מצוות השמיטה שנוהגין
בתחילת השנה. דבתחילת השנה יש בידי האדם פרי וירק משנה השישית,
אבל בסוף השנה אכן אין בידו מיבול הארץ ומשו"כ נצטוו להשמיט את
חובות הממון.

וביאור מחודש כתב הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג סימן ל"ט):

"ואמנם כל המצות אשר ספרנום בהלכות שמיטה ויובל
מהם לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם, כמו
שאמר ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל וגו', ושתוסיף הארץ
תבואתה ותתחזק בעמדה שמוטה, ומהם חנינה בעבדים
ועניים כלומר השמטת כספים והשמטת עבדים, ומהם עיון
בתקון הפרנסה והכלכלה על ההתמדה, והוא היות הארץ
כולה שמורה לבעלים אי אפשר בה מכירה לצמיתות,
והארץ לא תמכר לצמיתות, וישאר ממון האדם שמור עליו
ועל יורשיו".

מטבעו של עולם שרק מעט האנשים בידם להתעשר בעושר גדול
ולקבוע על יד ירבה ומדרכו של עולם שהעשירים יעשירו יותר ככל

ואשר יהיה לך את אחיך תשמש ידיך

שיעבור הזמן והעניים יענו יותר ככל שיעבור הזמן.

ומשו"כ צוותה תורה דאחת לשבע השנים ישמיטו את החובות כדי למעט מהונם של בעלי ההון ואחת לחמישים יחזרו השדות לבעליהם והעבדים יצאו חפשי חנם, והונו של עולם יחולק באופן שוויוני יותר בין כל שכבות העם ובעל השררה.

כמה מעלות טובות למקום עלינו במצוה גדולה וחביבה זו, וכמה יסודות חשובים ויקרים למדנו ממנה.

הפוך בה והפוך בה דכולה בה.

ואשר יהיה לך את אחיך תשמש ידיך

רחמנא דעני לתבירי ליבא ענינא

אמש, בעמדי בתחנן ובזעקה, ורחושי מרחשין שפתי את פרקי הסליחות אמרתי ביחד עם כל בית ישראל:

"מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו, מי שענה ליצחק כשנעקד ע"ג המזבח הוא יעננו.. וכן ביעקב, ביוסף, במשה, באהרן, בפנחס הקנאי, ביהושע, בשמואל הנביא, בדוד, באלהו, ביונה, בחזקיהו מלך יהודה, בחנניה מישאל ועזריה, בדניאל, במרדכי ואסתר ובעזרא, ומסיימים "מי שענה לכל הצדיקים והחסידים והתמימים והישרים הוא יעננו".

ותהיה גדולה עלתה בלבי, וכי למה יענה, וכי אין כאן עזות מצח, וכי ראויים אנחנו שהקב"ה יעננו כפי שענה להני גדולי עולם שהאפילו פני חמה בקומתם, וכי אין כאן עזות מצח לומר מי שענה לכל הצדיקים והחסידים והישרים והתמימים הוא יעננו, וכי חסידים וצדיקים וישרים ותמימים אנו.

ולבי אומר לי, דמשום כך מוסיפים אנו בלשון ארמית "רחמנא דעני לעניי ענינן, רחמנא דעני לתבירי לבא ענינן, רחמנא דעני למכיכי רוחא ענינן".

מלבד החסידים והתמימים וכו' הזוכים בדין ובדין הן נוטלים שכרם, עונה הקב"ה לשבורי הלב ונמוכי הרוח, הלא "קרוב ה' לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע" (תהלים ל"ד י"ט).

מקום מיוחד יש למעלה בשביל אלה הפונים אל הקב"ה בכפיפות קומה, בנמיכות רוח ובשברון לב, וביניהם מצטופפים גם אנחנו ברוח נשברה ובלב נכנע, ומבקשים אנו גם אם אין אנו מן הצדיקים והישרים והתמימים, מ"מ תבירי לבא ומכיכי רוחא אנחנו, ובין כולם רחם גם עלינו.

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

ומשו"כ אומרים אנו בקשות אלו בלשון ארמי, דכבר אמרו חז"ל (שבת י"ב ע"ב) דאין מלאכי השרת מבינים לשון זה, והתוס' בברכות (ג' ע"א) כתבו דכאשר רוצים אנו שהמלאכים לא יבינו את דברינו מבקשים אנו בלשון ארמית. (ועיין תוס' בשבת שם ד"ה שאין).

דהנהגה זו של מדת הרחמים לא נמסרה למלאכי השרת כלל ואין להם חלק בה, אין היא אלא בין אבינו שבשמים לבניו אהוביו, ורחמים אלה למעלה הם ממדת הדין, והמלאכים אף מקנאים בה, וכדי שלא יתערבו לקלקל, וינסו ללמד חובה על בני ישראל, פונים אנו להקב"ה בעצמו בלשון שזר לא יבין.

כי כאשר הקב"ה דן אותנו במדת הרחמים, אין למדה זו קץ.

בא וראה מה שאמרו בירושלמי (סנהדרין מ"ט ע"א):

"רבי הונא בשם רבי אבהו הקדוש ברוך הוא אין לפניו שכחה כביכול הא בשביל ישראל נעשה שכחן, מה טעמא (מיכה ז' י"ח) נושא עון נשא כתיב וכן דוד אמר (תהילים פ"ה ג') נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה".

ועוד אמרו שם:

"א"ר לעזר (תהילים ס"ב י"ג) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו מעשהו אין כתוב כאן אלא כמעשהו ואין לית ליה את יהיב ליה מן דידך".

(וכ"ה בירושלמי פאה ה' ע"א – ע"ב, עי"ש).

והלא הדבר פלאי ואין לו פשר כלל במדת הדין.

הלא חטא החוטא ואין בידו זכות להכריעו לחסד, והקב"ה נותן לו משלו במתנת חנם, וכי מדת המשפט יש כאן.

ויתירא מזו, כפות המאזניים שוים הם, ויש באמתחתו של השטן עוד חבילות עבירות להכריעו לחובה ואזי הקב"ה נעשה שכחן וכאילו שוכח

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

מעוונות חטאים ופשעים ומטה כלפי חסד.

וכמה נפלאים דבריו של רבינו המבי"ט בספרו בית אלקים (פרק ט"ו) הצופה ומבי"ט לטובתן של ישראל, שפירש את הכתוב "ויגבה ה' צבקות במשפט".

"והוא כשרוצה הקל יתברך לעשות משפט בחוטאים הוא מגביה עצמו כביכול שלא להביט ולא לפשפש בענין החטאים כ"כ אלא בחטא דרך כלל ולא בפרטי הדברים שבשעת עשיית החטא אשר עליהם נחשב החטא יותר חמור".

כמה גדולה ועצומה היא מדת הרחמים, כי כאשר הקב"ה דן במצוות ומעשים טובים של ישראל מתבונן הוא בפרטי הפרטים כדי להגדיל זכיותינו, אך כאשר הוא דן בעבירות שבידינו מגביה הוא מעוף ומביט מלמעלה כראות הנשר ואינו מתבונן בפרטי הפרטים וכביכול אינו רואה אלא את הדברים הגדולים והבולטים.

כי כאשר הקב"ה בא לרחם עמו מי יאמר לו מה תעשה ומה תפעל הלא מדת הרחמים אין לה גבול.

ובשברון לב ונמיכות רוח באים אנו לפני ומתחננים.

ב

הן ידועים דברי הירושלמי מכות (ז' ע"א):

"שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו אמר להם (משלי י"ג כ"א) חטאים תרדף רעה. שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו אמרה להן (יחזקאל י"ח ד') הנפש החוטאת היא תמות. שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו אמר להן יעשו תשובה ויתכפר לו. היינו דכתיב (תהלים כ"ה ח') על כן יורה חטאים בדרך יורה לחטאים דרך לעשות תשובה".

ואשר יהיה לך את אחיך תשמיט ידיך

ובפסיקתא דרב כהנא פיסקא כ"ד – שובה מצינו מאמר זה בתוספת:

"שאלו לחכמה החוטא מהו עונשו, אמרה להם וחטאים תרדף רעה (משלי י"ג כ"א). שאלו לנבואה החוטא מהו עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח ד'). שאלו לתורה חוטא מהו עונשו, אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו. שאלו להקב"ה החוטא מהו עונשו, א' להם יעשה תשובה ויתכפר לו, הדא היא דכת' טוב וישר י"י וגו' (תהלים כ"ה ח')."

וכתב בזה המהר"ל בנתיבות עולם (נתיב התשובה פרק א' ד"ה והנה מה) משל נפלא.

פלוני אלמוני קיבל לשמור כלי יקר ערך מן המלך ולחרדתו הגדולה פשע בשמירה והכלי נשבר תחת ידו. בפחד גדול פנה לחכם ושאל בעצתו כדת מה לעשות. אמר לו החכם בשום פנים ואופן אי אפשר להחזיר למלך כלי שבור, "הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך"? (מלאכי א' ח') אך מ"מ יעץ לו לפנות אל חכם פלוני שמכיר את המלך היכרות אישית אולי יש עצה בפיו.

פנה הוא אל זה המקורב למלכות, ושאלו מה לעשות. אך אף הוא אמר שעבירה גדולה היא להחזיר למלך כלי שבור ואחת דתו להמית. אך מ"מ יעץ לו לפנות לפלוני עושה כלים, שכלי זה יצא מבית היוצר שלו אולי יש בידו לתקנו ולחדשו כאילו לא נשבר מעולם.

במר לבו הלך הוא אצל עושה הכלים, ואמנם זה האיר לו פנים ואמר לו שאפשר לתקן את הכלי, אך עבודה קשה היא ביותר, ולא תמיד זה מצליח, ואף כאשר אכן יצליח לתקן את הכלי לעולם לא יראה ככלי חדש ואי אפשר להסיר ממנו לגמרי את פגם השבר.

בלב שבור ודואג אמר השומר ללבו אין לי דרך אחרת ואין לי כל עצה אחרת אלא להתייצב לפני המלך עם הכלי השבור ולבקש רחמים וחמלה, כי אם ינסה לתקן את הכלי ולהעמיד פנים בערמה כאילו לא שברו

ואשר יהיה לך את אחיך תשמש ידיך

מעולם יעורר בכך את זעמו של המלך.

בשברון לב ובחרדה גדולה בא זה לפני המלך ובכפיפות קומה התחנן בפניו אנא מלך רם ונשא, כלי תפארת נתת בידי, ובבושת פנים מודה אני שלא שמרתיו כראוי ושמרתיו לרסיסים, אנא רחם עלי ועל נפשי כי רחום וחנון אתה.

ענה לו המלך הסר דאגה מלבך, סוד אגלה את אזניך שלא נגלה לאיש מעבר לבית המלך, אוהב אני את הכלי השבור ואין אני משתמש אלא בכלים שבורים. כלפי עין ההמונים הרואים את הארמון מבחוץ, אין רואים אלא הפאר וההדר, הכבוד והתפארת, אך בחדרי המלך פנימה, הכלים השבורים הם החביבים עלי ביותר!

כך מסביר המהר"ל, שאלו לחכמה חוטא מה עונשו. האיש שהקב"ה נפח באפיו נשמת חיים, נשמה טהורה שבעתיים מזוקקה וטינפה באשפתות מה דינו. אמרה החכמה רשעים תרדף רעה, אך שמא יש לנבואה עצה אחרת, ושמא גילה הקב"ה סוד לעבדיו הנביאים נאמני ביתו.

שאלו לנבואה חוטא מה עונשו, אך גם הנבואה ענתה הנפש החוטאת תמות, אך לכו אצל התורה הלא היא היתה כלי אומנתו של הקב"ה, שהסתכל באורייתא וברא עולמו, שמא היא יודעת אם יש תיקון ותקומה לנפש החוטאת, "שאלו לתורה חוטא מה עונשו, אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו". אמנם הקרבן מכפר אך אין הקרבן כפרה גמורה ואין בו לטהר את הנפש מזוהמת החטא.

אין לנו לבקש אלא מאבינו שבשמים.

שאלו להקב"ה חוטא מה עונשו, ענה הקב"ה יעשה תשובה ויתכפר לו, אין אני משתמש אלא בכלים שבורים.

"א"ר אלכסנדר הדייט הזה אם משמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו אבל הקדוש ברוך הוא כלי תשמישו שבורים שנאמר קרוב ה' לנשברי לב" (ויקרא רבה ז' ב').

ואשר יהיה לך את אחיך תשמש ידיך

אין לך דבר שלם אצל הקב"ה יותר מלב נשבר ונדכא ואין לך חביב אצל הקב"ה יותר מעני ושפל רוח המבקש את קרבתו.

וזו תקותינו בימי הדין "כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, נא אל תשיבנו ריקם מלפניך".

והנה בספר תהלים מצינו ג' תפילות. תפילה למשה (פרק צ'), תפילה לדוד (פרק פ"ו), ותפילה לעני (פרק ק"ב).

ולבי אומר לי, דתפלה למשה היא התפילה הנסמכת על כח התורה. תפילותיו של תלמיד חכם קרובה להתקבל, וחכמים היו מתפללים ביני עמודי דגרסי ביה רבנן (ברכות ל' ע"ב).

תפילה לדוד רומז לתפילותיהם של בעלי העבודה, ודוד המלך נעים זמירות ישראל שהיה קם בחצות לילה להודות ולהלל וכינור תלוי למעלה ממייטתו וחיבר את פרקי התהלים להלל לשמו הגדול.

ומלבד שתי אלה "תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו", תפילת העני הנאמרת בהשתפכות הנפש מלב נשבר ונדכא, אף היא מתקבלת ועולה למעלה שאין בה לא תפילה למשה ולא תפילה לדוד.

ובאמת מצינו דתפילה לעני נשגבה וקרובה להתקבל יותר מתפילה למשה ומתפילה לדוד גם יחד.

וזו מרגניתא טבא מכבשונו של הזוהר הק' (בלק ח"ד קצ"ה ע"א):

"תלת אינון דכתיב בהו תפלה ואוקמוה מלה דא (אבל מלה דא) חד הוה משה וחד הוה דוד וחד עני דאתכליל בהו ואתחבר בהו... אבל ג' אינון דאקרוין תפלה, (תהלים צ') תפלה למשה איש האלהים תפלה דא דלית כגיניה בבר נש אחרא, (שם פ"ו) תפלה לדוד, תפלה דא איהי תפלה דלית כגיניה במלכא אחרא, תפלה לעני. תפלה איהי מאינון ג' מאן חשיבא מכלהו הוי אימא תפלה דעני תפלה דא קדים לתפלה דמשה, וקדים לתפלה דדוד וקדים לכל שאר צלותין

ואשר יהיה לך את אחיך תשמש ידיך

דעלמא, מ"ט בגין דעני איהו תביר לבא, וכתוב (שם ל"ד) קרוב יי' לנשברי לב וגו' ומסכנא עבד תדיר קטטה בקודשא בריך הוא וקודשא בריך הוא אצית ושמע מלוי, כיון דצלי צלותיה פתח כל כוי רקיעין וכל שאר צלותין דקא סלקין לעילא דחי לון ההוא מסכנא תביר לבא דכתיב תפלה לעני כי יעטוף, כי יתעטף מבעי ליה, מאי כי יעטוף, אלא איהו עבד עטופא לכל צלותין דעלמא ולא עאלין עד דצלותא דיליה עאלת, וקודשא בריך הוא אמר יתעטפון כל צלותין וצלותא דא תיעול לגבאי".

הרי שתפלה לדוד היא הנעלה מכל תפילותיהם של מלכי ישראל, שהרי הגדול מכל המלכים היה דוד המלך, ותפלה למשה היא הנשגבה מתפילותיהם של כל בני האדם לדורותיהם שהרי לא קם מהם נביא כמשה, אך הנעלה והנשגב מכל התפילות כולן, אף מתפלה לדוד ומתפלה למשה, היא תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו. ורק תפילת העני היא שקורעת את כל הרקיעים והיא הפותחת את כל שערי שמים.

וזו תקוותינו, יודעים אנו שאין כח בתפילתינו כתפילה לדוד ובודאי שאיננה כתפלה למשה, אך כתפלה לעני היא, וכזאת חביבה היא אצל הקב"ה.

והוא שאומר נעים זמירות ישראל (ק"ב י"ח – י"ט) "פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם. תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה".

רק משום שהקב"ה פונה אל תפילת הערער, מעיזים אנו דור אחרון להלל יה.

"ויגולו רחמיק על מדותיך ותתנהג עמנו במדת הרחמים".

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

